

Toteż wśród licznych ożywionych szlachetną tendencją wypowiedzi na temat przez nas poruszony znalazło się w artykule opublikowanym w „Frankfurter Allgemeine Zeitung” pt. „Nasza zła opinia” zdanie, które mówi o „dramacie charakteru narodowego”¹⁰. Jest to jeszcze jeden z dowodów, że postulat „przewycięzania przeszłości” nie należy ograniczać tylko do samej metody i dysput scholarskich**.

Antoni W. Walczak

OBERLÄNDER I JEGO SPRAWA

W dniu 4 maja 1960 r. podał się do dymisji minister spraw przesiedleńczych NRF prof. dr Teodor Oberländer. Doszło do tego na skutek nacisku opinii zaalarmowanej wiadomościami o zbrodniczej działalności urzędującego obecnie ministra w czasie minionej wojny. Zanim przedstawimy szczegóły tej sprawy, scharakteryzujemy najpierw sylwetkę Oberländera, wykorzystując w tym celu pracę, która ukazała się ostatnio staraniem Wydawnictwa Zachodniego¹.

W działalności Oberländera wyróżnić należy pracę naukową, służbę wojskową połączoną z wywiadem oraz działalność polityczną.

Do r. 1945 uprawia on wszystkie te trzy dziedziny równocześnie, w latach 1945-1960 dominuje u niego działalność polityczna, w której jednak praca naukowa — ściśle mówiąc publicystyka naukowa, nie licząc oczywiście publicystyki politycznej — także znajduje swoje miejsce.

Oberländer urodził się 1 maja 1905 r. w Meiningen (Turyngia), pochodził z rodziny urzędniczej, wyznania ewangelickiego. Tam w r. 1923 otrzymał maturę. Jego żona jest córką superintendenta z Gołdapi. W latach 1923-1930 odbywał studia i w 1929 r. w Berlinie otrzymał doktorat z zakresu agronomii na podstawie pracy „Die landwirtschaftlichen Grundlagen des Landes Litauen”. W okresie studiów odbywał praktyki rolne.

W latach 1929-1930 przebywa w Królewcu na studiach ekonomicznych i tam w 1930 r. otrzymuje doktorat nauk politycznych na podstawie pracy „Die Landflucht in Deutschland und ihre Bekämpfung durch agrarpolitische Massnahmen...”. We wrześniu 1933 r. Oberländer jest docentem w Gdańsku w *Technische Hochschule*, a w grudniu tegoż roku habilituje się w Królewcu na podstawie pracy „Die agrarische Übervölkerung Polens”. W r. 1934 widzimy go na stanowisku nietatowego profesora nadzwyczajnego w *Technische Hochschule* w Gdańsku, gdzie prowadzi *Institut für Agrarpolitik*. W 1935 r. pełni obowiązki dyrektora seminarium nauki administracji rolnictwa na uniwersytecie w Królewcu, a w roku następnym — profesora nadzwyczajnego gospodarki Europy wschodniej. W r. 1937 otrzymuje nominację profesorską.

W latach 1937-1941 Oberländer jest profesorem nadzwyczajnym na uniwersytecie gryfijskim. Przeniesienie nastąpiło na skutek rywalizacji politycznej o wpływy w Prusach Wschodnich z Kochem. Tę walkę polityczną Oberländer przegrał.

datenzzeitung“ na temat winy wojennej. Nakład numeru piątego „Nation Europa“ z r. 1959, pierwotnie skonfiskowany przez władze federalne, ostatecznie oddany został do dyspozycji wymienionego wydawnictwa.

¹⁰ Friedrich Sieburg w artykule pt. „Unser schlechter Ruf“ opublikowanym we „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ 16 III 1960, nr 60 pisze: „Unser schlechter Ruf ist bitter zu tragen vor allem von jenen, die an seiner Schaffung individuell nicht mitgewirkt haben. Aber das Drama des Nationalcharakters ist noch nicht ausgespielt. Niemandem wird es gelingen, von jenem, der der alten Welt den Todesstoss versetzt hat, zu sagen: 'Ich kenne diesen Menschen nicht!'“

** W opracowaniu niniejszym oparłem się na materiałach Archiwum Prasowego Niemiec Współczesnych przy Instytucie Zachodnim w Poznaniu. — A. W. W.

¹ Aleksander Drożdżyński i Jan Zaborowski, Oberländer. Przez „Ostforschung“, wywiad i NSDAP do rządu NRF. Wydawnictwo Zachodnie, Poznań—Warszawa 1960. Zachodnia Agencja Prasowa. Dziennikarska Spółdzielnia Pracy.

W Gryfii przedmiotem wykładów Oberländera są Niemcy osiadli zagranicą. Na seminariach przerabia sprawy gospodarki wschodnioeuropejskiej.

Od wiosny 1940-1945 r. — z przerwami z powodu służby wojskowej — Oberländer jest profesorem zwyczajnym na uniwersytecie praskim. W roku akademickim 1941/42 piastuje tamże godność dziekana wydziału nauk politycznych.

Prócz prac wymienionych wyżej Oberländer opublikował m. in. (cytujemy tylko najważniejsze): „Die Landwirtschaft Posen — Pommerellens vor und nach der Abtrennung vom Deutschen Reich”, Berlin 1937; „Die Bevölkerungsdichte im Generalgouvernement” w „Das Generalgouvernement” 1940; „Die agrarische Überbevölkerung Ost-Mitteuropas” w „Deutsche Ostforschung”, 1941 oraz „Bevölkerungsfragen Südeuropas” w „Wochenblatt des Verbandes der deutschen Land — und Forstwirtschaft für Böhmen und Mähren”, 1941.

Poza tym Oberländer był współpracownikiem, redaktorem i współautorem wydawnictw zbiorowych. Zna on trzy języki słowiańskie, mianowicie: polski, rosyjski i ukraiński. M. in. przetłumaczył pracę W. J. Piaseckiego, „Tranzyt wschodnio-pruski w piśmiennictwie niemieckim” z „Rocznika Gdańskiego” T. VI, 1932 r.

Ogółem wydał Oberländer 12 prac i broszur, oraz zamieścił 33 artykuły i 11 przedmów, wstępów i opracowań w wydawnictwach o charakterze naukowym.

Do r. 1945 Oberländer bierze bardzo czynny udział w życiu naukowym. M. in. od 1934 r. w *Deutsche Gesellschaft zum Studium Europas* (jest członkiem komitetu doradczego jako przedstawiciel sztabu Hessa), w *Bund Deutscher Osten*, w *Nord — und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft* (kieruje tam całością *Ostforschung*. Towarzystwo jest agendą *Auswärtiges Amt* i ministerstwa spraw wewnętrznych Rzeszy). Oberländer jest kierownikiem towarzystwa na Prusy Wschodnie i patronuje pracy naukowców niemieckich w Polsce, Czechach i krajach bałtyckich. Od 1939 r. współpracuje z *Nordisches Auslandinstitut*, z *Institut für deutsche Ost-arbeit* w Krakowie. W 1941 r. został on członkiem Instytutu Słowiańskiego w okupowanej Pradze. Tu w latach 1944—1945 rozwija aktywność na odcinku naukowym.

Do 1939 r. Oberländer odbył szereg podróży naukowych, które w zasadzie wiązały się już z drugą dziedziną jego pracy, mianowicie z działalnością w wojsku, ściślej mówiąc, z wywiadem wojskowym oraz z działalnością polityczną. Tak więc w latach 1928—1934 Oberländer przebywa czterokrotnie w Związku Radzieckim wysłany tam przez firmę Krupp. Wówczas to nawiązuje kontakty z *Russland-Ausschuss der deutschen Wirtschaft* i z wywiadem niemieckim. W latach 1930—1931 Oberländer podróżuje po całym świecie (praktyki naukowe). W latach 1930—1931 zwiedza również szereg krajów europejskich. W wyniku swych podróży po Związku Radzieckim publikuje kilka prac w czasopismach (zagadnienia ludnościowe, gospodarcze i geopolityczne ZSRR).

Od 1923 r. Oberländer należał do organizacji nacjonalistycznych i burszowskich. W okresie swej pracy naukowej w Królewcu w latach 1929—1933 nawiązuje on (niezależnie od kontaktów z placówkami *Ostforschung*) współpracę z władzami państwowymi i wojskowymi w zakresie zagadnień ludnościowych, gospodarczych i geopolitycznych dotyczących Europy wschodniej, w szczególności zaś ZSRR. W latach 1932—1937 Oberländer jest organizatorem towarzystw i związków zajmujących się dywersją na Litwie.

W r. 1933 wstępuje do NSDAP i od tego czasu awansuje szybko na różne kierownicze stanowiska. Zaczyna też odgrywać wybitną rolę w *Bund Deutscher Osten* (prowadzi *Volkstumskampf* i *Grenzkampf* od Litwy po Austrię). W tym czasie współpracuje także z wydziałem zagranicznym NSDAP. W 1937 r. otrzymuje Oberländer nominację na podporucznika.

W latach 1934—1939 Oberländer uprawia publicystykę polityczną z zakresu zagadnień Europy wschodniej. W 1937 r. współpracuje z *Abwehrstelle Königsberg*.

Tegoż roku przechodzi do centrali *Abwehry* w Berlinie. Od 1938 r. rozpoczyna karierę w SA. Jest *Obersturmführerem* w sztabie SA *Gruppe Pommern*, później — zdaje się — zostaje *Hauptsturmführerem*, a w 1944 r. w Pradze występuje jako *Führer des technischen SA-Sturms*.

W 1939 r. widzimy Oberländera w *Abwehrstelle Breslau*, w jednym z najważniejszych ośrodków sabotażowo-dywersyjnych, skierowanym głównie przeciw Polsce (*Abwehr II*). W tym samym czasie pracuje nad zagadnieniem ukraińskim i sudeckim oraz współpracuje z wrocławskim *Osteuropa-Institut*.

Od września 1939 r. do listopada 1940 Oberländer jest w *Abwehrstelle* w Krakowie, gdzie opracowuje zagadnienia ukraińskie. W tym czasie przebywa kilkakrotnie we Lwowie, gdzie zajmuje się oficjalnie repatriacją Niemców, a w rzeczywistości organizuje dywersję ukraińską.

W latach 1941-1943 Oberländer bierze udział we współpracy politycznej z OUN-B (grupa Bandery), najpierw w sprawie organizowania napaści na Związek Radziecki, a następnie przy tworzeniu legionu ukraińskiego. W tym okresie opracowuje plany niemieckiej polityki rolnej na Ukrainie. Z ramienia *Abwehr II* Oberländer obejmuje właściwe dowództwo nad batalionem *Nachtigall* legionu ukraińskiego. W lipcu 1941 r. batalion *Nachtigall* bierze udział w masowych pogromach ludności żydowskiej oraz wraz z jednostkami *Wehrmachtu* w mordach uczonych polskich we Lwowie (do sprawy tej powrócimy niżej).

Po załamaniu się koncepcji suwerennej Ukrainy, której zwolennikiem był Oberländer, pełni on w latach 1941-1943 funkcję dowódcy batalionu *Bergmann*, złożonego z jeńców kaukaskich. Batalion ten prowadzi m. in. akcję sabotażowo-dywersyjną. W październiku 1943 r. Oberländer zostaje zwolniony z wojska.

W tym czasie opracował on szereg memoriałów dla władz na tematy eksploatacji Ukrainy i terenów Związku Radzieckiego okupowanych przez wojska hitlerowskie.

W latach 1943-1944 Oberländer wraca do życia politycznego i pracy naukowej. Działa w Pradze, gdzie pełni szereg funkcji naukowych. Równocześnie pracuje w SA i współpracuje z SS. W okresie styczeń-marzec 1945 Oberländer jest w Pradze dowódcą batalionu 605 *Volkssturmu*. W kwietniu 1945 r. powołano go do *Luftwaffe* i przydzielono do oddziałów Własowa. Tegoż miesiąca dostaje się do niewoli amerykańskiej.

W latach 1945—1960 obserwujemy żywą działalność Oberländera w dziedzinie naukowej, politycznej i społecznej. Publikuje szereg opracowań z zakresu problematyki przesiedleńczej, tzw. „*Ostforschung*”, bierze czynny udział w życiu naukowym ośrodków rewizjonistycznych. W poszukiwaniu dróg do kariery politycznej działa w *BHE* a następnie w *CDU*. Poprzez działalność parlamentarną, najpierw w *Landtagu* bawarskim, a potem w *Bundestagu* osiąga w 1953 r. stanowisko ministra związkowego spraw przesiedleńców.

Oberländer jest typowym przykładem niemieckiego naukowca, którego obłądne teorie o misji cywilizacyjnej Niemiec we wschodniej Europie pchnęły w krąg spraw politycznych, a następnie przez działalność wywiadowczą do sabotażu i dywersji, wreszcie do zbrodni. Ten ostatni element jego działalności ilustruje najlepiej sprawa batalionu *Nachtigall* oraz batalionu *Bergmann* legionu ukraińskiego.

Opinia polska i niemiecka, a również międzynarodowa na tę sprawę szczególnie zwróciły uwagę.

Batalion *Nachtigall*, w mundurach niemieckich, szkolony był w miesiącach maj — czerwiec 1941 r. pod zwierzchnim nadzorem Oberländera w Nowej Kuźni (Neuhammer) pod Legnicą. W czasie przygotowań do napaści na Związek Radziecki wymaszerowała na pozycje wyjściowe grupa wojskowo-polityczna, kierowana przez Oberländera w składzie: *Abwehr Kommando II*, I batalion pułku *Brandenburg*, batalion *Nachtigall* legionu ukraińskiego, jednostka tajnej policji polowej i cy-

wilny aktyw polityczny OUN-B. Grupa ta wkroczyła do Lwowa w nocy z 29 na 30 czerwca, w siedem godzin przed wejściem regularnych wojsk niemieckich, a to dzięki podjętej na miejscu poprzednio już zorganizowanej akcji dywersyjnej OUN-B. Przy poparciu i pomocy Oberländera grupa polityczna OUN-B organizuje tzw. rząd ukraiński, co jednak nie znajduje poparcia *Abuehry* i Berlina. W dniu 11 lipca 1941 r. rząd ukraiński zostaje rozwiązany, a Oberländer jeszcze przedtem, bo z 6 na 7 lipca, otrzymuje rozkaz opuszczenia Lwowa.

W międzyczasie jednak doszło do pogromów we Lwowie, mianowicie ludności żydowskiej, a w nocy z 3 na 4 lipca do wymordowania uczonych polskich i ich rodzin. Listę 22 profesorów oraz kilkudziesięciu innych osób przygotowała OUN-B w Krakowie. Aresztowań we Lwowie dokonała jednak niemiecka tajna policja polowa kierowana przez Krügera a należąca do grupy Oberländera. Aresztowanych pomieszczono w siedzibie sztabu grupy w bursie Abrahamowiczów przy ulicy tej samej nazwy. Nad ranem w dniu 4 lipca rozstrzelano w dwóch egzekucjach 21 uczonych oraz 30 osób z ich rodzin wzgl. otoczenia, w tym 5 kobiet na wschodnim zboczu jaru przy ul. Wuleckiej wzgl. ul. Małachowskiego, niedaleko od bursy. Pierwszej egzekucji dokonał oddział batalionu *Nachtigall*, drugiej — oddział żołnierzy niemieckich w obecności oficerów niemieckich, wśród których był także Oberländer.

Oberländer jest także odpowiedzialny za zbrodnie batalionu *Bergmann*, legionu ukraińskiego, którym dowodził później do 1943 r.

W cytowanej przez nas pracy Wydawnictwa Zachodniego prawie każda dziedzina działalności Oberländera udokumentowana jest obszernymi materiałami².

Sprawa Oberländera wypłynęła ostatecznie na światło dzienne w połowie 1959 r. Poważną rolę w ujawnieniu działalności Oberländera odegrała prasa NRD, znajdującą sojusznika w prasie polskiej i radzieckiej. Z chwilą kiedy informacje o Oberländerze zaczęły przenikać do prasy zachodnioeuropejskiej, sprawa stała się głośna nie tylko w NRF, ale w całej Europie, a nawet w świecie. W znacznej mierze przyczyniła się do tego praca wydana przez *Ausschuss für Deutsche Einheit* w NRD, również zaopatrzona w wybór dokumentów³.

Nie tylko Oberländer i CDU, której jest on członkiem, ale także rząd NRF znaleźli się w kłopotliwej sytuacji. Początkowo Oberländer zaprzeczał jakimkolwiek zarzutom. W tym czasie próbowano go też publicznie bronić. W październiku 1959 r. sprawa jego nabrała dodatkowo specyficznego posmaku, ponieważ w tajemniczych okolicznościach zginął przebywający w NRF Stefan Bandera, koronny świadek spraw ukraińskich, więc i sprawy Oberländera w czasach hitlerowskich. Według pierwszych informacji prasowych Bandera zabił się spadając ze schodów. Później prokuratura wykazała, że Bandera został otruty dawką cyjankali.

W październiku 1959 r. powołana została z inicjatywy Oberländera prywatna międzynarodowa komisja badawcza z siedzibą w Hadze. Zadaniem tej komisji miało być zbadanie sprawy Oberländera, ściśle mówiąc, zarzutów ciężących na nim.

² Praca Drożdżyńskiego i Zaborowskiego liczy 296 stron. Obok krótkiego wstępu zawiera ona informacje dotyczące materiałów i źródeł. Godna uwagi jest tutaj obfita literatura świadcząca o rzetelnym przygotowaniu publikacji. Praca składa się z 2 części. Pierwsza obejmuje w ośmiu rozdziałach opis działalności naukowej, wojskowej i politycznej Oberländera oraz przyczynki do jego charakterystyki (rozdział IX), spis prac naukowych, publicystycznych i politycznych Oberländera (rozdział X *Scripta manent*) wraz z teczka personalną Oberländera z lat 1905—1960 (rozdział XI). Druga część pracy zawiera materiały i dokumenty. Stosunek ilościowy stron obu części pracy wynosi 154 : 142. Świadczy to dodatkowo o walorach dokumentacyjnych pracy. Ponadto obie części zawierają informacje bibliograficzne oraz objaśnienia autorów, które pozwalają pogłębić znajomość referowanego problemu.

³ „Die Wahrheit über Oberländer“. Braunbuch über die verbrecherische faschistische Vergangenheit des Bonner Ministers. Herausgegeben vom Ausschuss für Deutsche Einheit. (Berlin, 1960). Praca ta liczy 191 stron. Jest to zestaw dokumentów ujętych rozdziałami wg zagadnień z krótkimi uwagami i próbami rekapitulacyjnymi. Praca kończy się apelem o wytoczenie procesu Oberländerowi oraz wypowiedzią prof. Alberta Nordena na międzynarodowej konferencji prasowej, jaka się odbyła w Berlinie w NRD 22 października 1959 r.

Komisja pracując wydawała częściowe opinie wśród ciągłych nieporozumień jej członków (kilku wystąpiło z komisji). Prasa zachodnioniemiecka krytykowała jej działalność. Ostatecznie powstała wokół komisji atmosfera skandalu. Wydana w kwietniu 1960 r. publikacja komisji, stwierdzająca bezpodstawność zarzutów stawianych Oberländerowi, nie bardzo mu się przysłużyła. W tym czasie bowiem opinia zachodnioeuropejska wiedziała o nim już zbyt wiele.

W marcu 1960 r. zorganizowana została w Warszawie przez Zachodnią Agencję Prasową międzynarodowa konferencja prasowa. Na tej konferencji przedstawiono dziennikarzom szeroko przestępczą działalność Oberländera. W kwietniu odbyła się w tej samej sprawie konferencja w Moskwie, na której podano wyniki badań radzieckiej komisji państwowej.

W kwietniu zaczął się w Berlinie przed sądem najwyższym NRD zaoczny proces Oberländera.

Oberländer — atakowany ze wszystkich stron — próbował się jeszcze bronić, przekazując sprawę prokuratorowi w NRF. Równocześnie poprosił o powołanie, dla jej zbadania, komisji parlamentarnej w Bonn. Pod koniec jednak kwietnia wiadano, że CDU uległo naciskom opinii. W dniu 4 maja nastąpiła dymisja Oberländera ze stanowiska ministra spraw przesiedleńców.

Jest rzeczą oczywistą, że odejście Oberländera z rządu nie rozwiązuje bynajmniej sprawy jego osobistej odpowiedzialności za popełnione zbrodnie. Sprawą tą winien się zainteresować wymiar sprawiedliwości NRF. Nie należy się jednak łudzić, aby Oberländera pociągnięto do odpowiedzialności karnej, jako że w NRF postanowiono już zaniechać ścigania przestępców za popełnione zbrodnie wojenne.

Oberländer zniknie niewątpliwie z widowni życia politycznego. W tej chwili dyskutuje się problem zajęcia stanowiska w sprawie Oberländera w komisji parlamentarnej w Bonn oraz ewentl. jego wystąpienie z CDU⁴.

Edward Serwański

ROLA IMPERIALIZMU NIEMIECKIEGO

W PROCESIE NIERÓWNOMIERNEGO ROZWOJU KAPITALIZMU

Miesięczne opracowania wydawane przez Niemiecki Instytut Gospodarczy w Berlinie posiadają dobrze ustaloną i zasłużoną renomę. Zawierają one bowiem nie tylko obfite materiały dotyczące jak najbardziej aktualnych problemów gospodarczych państw kapitalistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem Niemiec zachodnich, ale równocześnie materiały te są poddawane wnikliwej analizie ekonomicznej. Posiadając więc walor naukowości, organ ten z powodzeniem daje informacje i interpretację bieżących problemów ekonomicznych. Pierwszy tegoroczny numer tego wydawnictwa poświęcony jest problemowi roli niemieckiego imperializmu w procesie nierównomiernego rozwoju kapitalizmu¹.

Pierwszy rozdział omawia zmiany stosunku sił ekonomicznych krajów kapitalistycznych. W przeciągu lat 1925—1929 udział czterech głównych krajów kapitalistycznych w produkcji krajów kapitalistycznych wynosił:

USA	44,3%
Niemcy	12,0%
Wielka Brytania	9,9%
Francja	6,9%

⁴ Informacje o losach sprawy Oberländera pochodzą z Archiwum Prasowego NRD — NRF Instytutu Zachodniego.

¹ *Deutsches Wirtschaftsinstitut*. Bericht 1. Die Ungleichmässigkeit der Entwicklung des Kapitalismus und die Rolle des deutschen Imperialismus. 11. Jahrgang (Januar 1960. Berlin W 8) Clara-Zetkinstrasse 112.